

Michael H. Clemmesen

Brevduer og fyrtårnsbesøg.

Russisk efterretningsaktivitet og interesse i Danmark op mod 1. Verdenskrig.

Denne artikel er den første af tre, som Ole Haaber opfordrede mig til at skrive, da han hørte om det forsknings- og bogsprojekt, som jeg havde tumlet med i det sidste års tid.¹ De er biprodukter og prøver fra projektet. Bogen beskriver, hvordan Agadir-krise i 1911 og Balkan-krise i 1912-13 påvirkede gennemførelsen af 1909-forsvarslovene. Som mange af tidsskiftets læsere ved fra egen frustreret erfaring er et forsvarsforlig ikke ensbetydende med dets fulde finansiering og gennemførelse, og dette forlig blev specielt ved, at de planlagte strukturer fra sommeren 1914 blev aktiveret og testet gennem delvis mobiliserede i en lang længere periode, end dets politiske og militære fædre havde forudset.

Under gravearbejdet i Rigsarkivet fandt jeg til min positive overraskelse, at den systematiske ødelæggelse af Generalstabens Efterretningssektions arkivalier, der fandt sted fra 9. april 1940 for at undgå, at oplysninger om efterretningsvæsenets netværk og agenter skulle falde i tyske hænder, ikke havde fundet alle relevante dokumentsamlinger. I Flådens Stabs arkivalier i den efterfølgende Marinestabs arkiv fandtes ud over egne efterretningsrapporter kopier af meldingerne fra sektionen i Generalstabens arkiv fra kriserne. I Krigsministeriets Mobiliseringskontors arkiv fandtes en pakke med bl.a. organisationsager og efterretningssamarbejde med Udenrigs- og Justitsministerierne i perioden op til og med 1912. Ligeledes i Mobiliseringskontorets arkiv fandtes sagerne fra Forsvarsrådsmøderne i november 1912. I Udenrigsministeriets arkiv fandtes et læg med sager fra samarbejdet med Generalstabens arkiv i perioden lige før og efter 1. Verdenskrig.

Alle tre artikler behandler fremmede efterretningstjenesters arbejde i Danmark, dvs. resultater af den kontraefterretningsvirksomhed, som Generalstabens gennemførte med nødvendig støtte fra centrale og lokale civile myndigheder. Det var en virksomhed, der blev ret hæmmet af, at spionage ikke var ulovlig i fredstid. Man fik først en spionagelov efter 1. Verdenskrigs udbrud. Dette betød, at man kun kunne reagere ved at sende udenlandske spioner ud af landet. Det var et åbent spørgsmål, hvordan man skulle reagere over for danske civile statsborgere, der arbejdede for en fremmed magt.

De tre artikler behandler russisk henholdsvis britisk og tysk efterretningsvirksomhed i Danmark. I alle tre tilfælde var målet først og fremmest de potentielt fjendtlige stormagter, ikke dansk forsvar. Det betød, at virksomheden kun indirekte truede Danmarks sikkerhed. Hvis vi tillod den, ville Danmark acceptere en unneutral anvendelse af landets territorium.

Artiklerne vil hverken behandle dansk efterretningstjeneste rettet mod udlandet for at give strategisk og taktisk varsel eller de forberedte *'stay-behind'* netværk, der skulle virke bag en invaderende fjendes linjer. Disse emner er behandlet i den kommende bog.

Russiske brevdUER i Esbjerg og Bredgade

20. Århundredes første sag om udenlandsk efterretningsvirksomhed i landet skyldtes en melding fra en helt udeforstående person, der i foråret 1904 havde rapporteret, at *'der i Esbjerg fandtes et Brevdueslag, der var anlagt i langt større Stil end selv de største Slag her i Landet, og hvis Duer tilmed ikke deltog i de danske Brevdueforeningens Flyvninger'*. Oberstløjtnant Anders L. Hansen, den senere Generalstabschef, der på dette tidspunkt var ansvarlig for Generalstabens brevduesager, blev samme sommer sendt på tjenesterejse til Jylland for at undersøge sagen.

Anders L. Hansen, der som Generalstabsofficer og senere som chef for Generalstabten var en central person i opbygningen af hærens efterretningsvæsen fra 1906 til vinteren 1912.

(Rigsarkivet)

Ved kontakt til Esbjergs borgmester fandt han ud af, at slaget var blevet etableret omkring fem år tidligere. Det rummede 400-500 duer og formentes at komme fra Hamborg. Det trænede med flyvninger til Kiel, København og over søen til England. Det var ejet af en *'Telegrafist Lassen'*, man ikke kendte i byen, og duerne blev passet af en pensionist, der modtog de nødvendige penge ved postanvisninger fra København. Med borgmesterens billigelse blev der sat en betjent på sagen, som skulle telegrafere, når der blev sendt duer til København med jernbanen. I hovedstaden skulle en civilklædt betjent så følge pakken til modtageradressen. Her ventede man imidlertid forgæves, fordi de ventede dueforsendelser ikke fandt sted. Gennembruddet kom, da man i 1905 fandt ud af, at ejeren var telegrafist og translatør Johan Theodor

Artikel til KHT nr. 3, 2011: Deadline 3/10 2011

Lassen Ørnfelt, der var bosat i den russiske kirke i Bredgade i København. Han kom periodevis til Esbjerg for at inspicere sine duer.

I foråret 1906 satte man Generalstaben den nye chef for efterretningsbureauet, kaptajn Anton Albert Timm, til at undersøge sagen for om muligt at bekræfte forbindelsen til den russiske stat. Lassen *'antoges sikkert at være knyttet til den russiske Legation'*.

Timm fik mistanke om, at den danske telegrafbestyrer i Esbjerg, Wilhelm Westergaard, der var en bekendt af Lassen, var involveret i sagen. Han blev bleg, da kaptajnen afhørte ham, og ville høre, om der var tale om en retslig undersøgelse. Efter samtalen, hvor Westergaard nægtede at udtale sig yderligere, var Timm ikke i tvivl om sammenhængen, og politiet bidrog nu med at undersøge, til hvem telegrafbestyrelsen derefter skrev brev til for at fortælle om afhøringen. Hans virksomhed skulle i øvrigt undersøges af hans foresatte, dvs. chefen for det statslige telegrafvæsen, telegrafdirektør Niels Rasmussen Meyer. Meyer var direktør fra 1897 til 1922. Han tog sig af sagen, og efter at have afhørt Westergaard kunne han skrive, at denne 8-9 år tidligere havde haft et møde med Lassen, hvor han blev bedt om at tage sig af brevduestationen. Westergaards tvivl om, hvorvidt det var foreneligt med hans tjeneste som telegrafbestyrer, blev beroliget af den russiske militærattaché, der også var til stede. Den russiske officer havde fortalt, at det danske Krigsministerium havde givet tilladelse til oprettelse af stationen, og meddelte, at duerne blev trænet i forbindelse til England og Hamborg, og at der fandtes et lignende dueslag i København.

Lassen, der nu kaldte sig Ørnfeldt, blev afhørt af Telegrafdirektøren i august 1906. Ørnfeldt havde i mange år været i russisk tjeneste i Fjernøsten, var russisk gift. Han var i 1895 blevet spurgt, om han ville påtage sig ansvaret for den brevduestation, der var etableret ved den russiske kirke. Dette havde han accepteret, efter den russiske gesandt havde forsikret ham om, at der intet ulovligt var ved stationen. Angiveligt havde den russiske militærattaché fået tilladelse til den i det danske Krigsministerium. Nogle år senere fulgte etableringen af stationen i Esbjerg, og Ørnfeldts årlige honorar på 500 kr blev nu øget til 1.000 kr, og han fik fribolig i præstegården. Han trænede duerne efter en plan lagt af militærattachéen. Under den russisk-japanske krig havde han på grund af den danske neutralitetserklæring afgivet arbejdet i Bredgade til en duepasser udsendt fra Rusland. Den russiske gesandt havde i øvrigt meddelt Ørnfeldt, at alt vedrørende duerne var strengt fortroligt, og at det ville blive betragtet som *'Forrædderi mod Rusland'* at tale med udeforstående om sagen. I sin rapport konstaterede Meyer, at Ørnfeldts *'Forklaringer paa flere Punkter forekom mig vaklende og usikre'*. Han blev spurgt om, hvorfor han ikke havde undersøgt, om hans aktivitet var lovlig, men havde svaret, at militærattachéens tilsagn var tilstrækkeligt. Han sagde dem at han havde været bange for, at Telegrafdirektøren i 1895, oberstløjtnant Heinrich Høncke, ikke var ham venligt stemt og ville afslå.

Kaptajn Anton Albert Timm, Anders L. Hansens afløser som leder af efterretningsbureauet.
(Rigsarkivet)

Timm rapporterede om den nu fuldt belyste sag til Krigsministeriet. Efterretningsvirksomheden var ikke rettet direkte mod Danmark, men brevduestationerne ville *'dog i paakommende Tilfælde af en fremmed Magt ... kunne blive betragtede som uforenelige med Danmarks absolutte Neutralitet'*.

Sagen gjorde, at Generalstaben i foråret 1907 konkluderede, at kontraefterretningstjenesten måtte bygges på en rationel ordning, der dækkede hele landet. Et væsentligt element ville være et samarbejde mellem staben og de lokale politimyndigheder i byer og på landet. Det skulle hvile på et rent tjenstligt grundlag, dvs. at Justitsministeriet bad politimyndighederne om at være opmærksom på muligheden af spionage o.l. De kunne så enten rapportere observationer til Generalstaben direkte eller eventuelt gennem Justitsministeriet. Når det indenlandske efterretningsvæsen var opbygget efter planen fra 1906 kunne også dets efterretningsmænd bidrage med observationer. For Københavns vedkommende, var det først og fremmest opdagelsespolitiet, der skulle være opmærksom på muligheden af spionage. Man kunne støtte chefen for dette politikorps ved at støtte ham med en hjælper, en *'yngre, energisk og dygtig Politimand'*, som man forberedte til ved mobilisering at indgå i Hærens Overkommando. Han skulle allerede i fredstid bidrage til Generalstabens efterretningstjeneste. Den pågældende var indstillet til Krigsministeriet med et foreslået årligt honorar af 200 kr. I april 1908 afslog Krigsministeriet med det argument, at ansættelsens relevans forudsatte den spionagelov, som endnu ikke eksisterede.²

Zarens nye flåde

Medens brevduesagen havde knyttet sig til perioden før 1904-05, hvor russerne betragtede englænderne som en lige så sandsynlig fjende som tyskerne, hænger den intensiverede flådeefterretningsvirksomhed i årene op mod 1. Verdenskrig sammen med genopbygningen af den russiske Østersøflåde mod Tyskland og som zarens prestigesymbol. Et års tid efter nederlaget til Japan var zar Nikolaj II blevet enig med flådeledelsen om, at man hurtigst muligt skulle bygge en ny stormagtsflåde til erstatning for den, der var gået tabt i krigen i Tushimastrædet. I 1906 blev der etableret en central *'Flådegeneralstab'*, der kunne stå for genopbygningsplanlægningen. Byggeriet af en nye moderne slagflåde ville koste enorme summer, og ledelsen af den dårligt udrustede hær, der ikke kunne se nogen logisk begrundelse for en sådan resurseanvendelse, fik af zaren, iført admiralsuniform, blot svaret, *'lad os søofficerer afgøre flådespørgsmål'*.

I 1908 havde den nye stab udarbejdet en tiårsplan for udbygningen, og arbejdet med at bygge fire moderne slagskibe til Østersøen startede året efter. I 1911 blev det med en ny marineminister som drivkraft besluttet at starte en tilsvarende opbygning af en moderne flåde i Sortehavet mod Tyrkiet, her bl.a. med tre moderne slagskibe. Det relativt langsomme beslutningsforløb var en følge af, at Dumaen ønskede at sikre sig, at de mange penge ikke blot nærerede den notorisk korrumpere marineforvaltning. I sommeren 1912 fulgte imidlertid bevillinger af bl.a. 4 slagkrydsere, 8 moderne lette krydsere, 36 destroyere og 18 undervandsbåde til Østersøflåden, og man besluttede at opbygge Reval (Tallinn) som denne flådes primære støttebase. Fra 1907 til 1913 voksede det russiske marinebudget med næsten 180 % og nåede et niveau, der var højere end Tysklands.

Normalt ville et slagskib kunne blive færdigt på tre år, dvs. med de første fire slagskibe klar i 1912, men den russiske skibsbygningsindustri lavede et niveau betød, at det kun var de mindre enheder, der nåede at blive klar før krigsudbruddet i 1914. Medens den besluttede flådestrategi for Østersøen i hovedsagen var defensiv, med flådens baseret bag beskyttende minefelter, ønskede Østersøflådens chef, admiral Nikolaj von Essen, at supplere denne med offensiv indsats med minering ved den tyske kyst.³

Nysgerrige russiske søofficerer

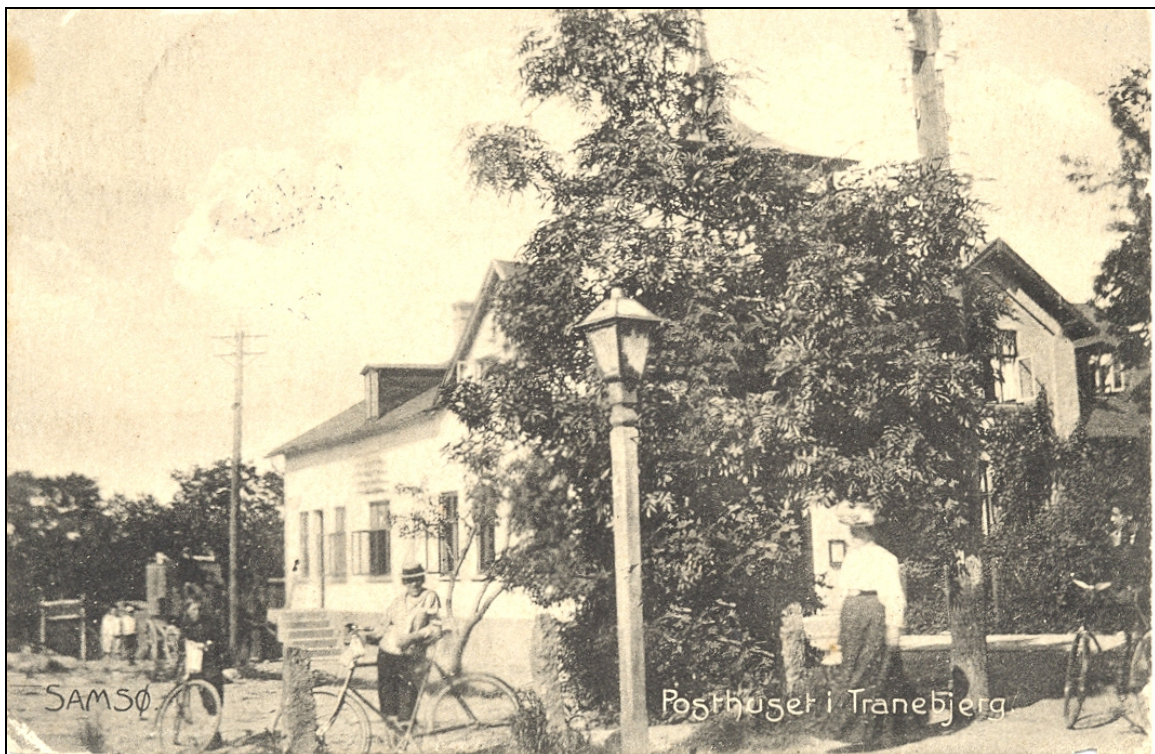
Den nye russiske aktivitet blev klar for Danmark i 1910. 2. maj modtog chefen for Flådens Stab, kommandør Jøhnke, en rapport fra chefen fra en af flådens torpedobådsdivisioner. I løbet af vinteren havde tre civilklædte, russiske søofficerer angiveligt opholdt sig på Langeland for herfra at observere den tyske flådes øvelser. Staben orienterede 18. maj Udenrigsministeriet, der tre dage senere undrede sig over, at Fyrmeisteren ikke havde meldt tidligere.

Derefter gik Jøhnke i gang med at undersøge sagen yderligere, hvilket lettedes af, at han i løbet af sommeren blev sejlet rundt i landet som fungerede som stabschef ved Øvelseseskadren. Han kunne derfor forløbet i slutningen af oktober klarlægge. Fyrmeisterens reaktion havde været endnu mere sløv end oprindeligt antaget. To russerne havde rent faktisk allerede i begyndelsen af august 1909 opholdt sig ved Keldsnor Fyr på Langelands sydøstkyst. De havde opgivet at være journalister fra Sankt Petersborg og Moskva med navnene Blomberg og Norbech og havde 9. august 1909 søgt at komme til at bo hos fyrmeisteren, men var blevet afvist. De var ankommet med en motorbåd fra Korsør, som de havde lejet fire dage tidligere. Fiskerne, som de havde lejet båden af, indvilligede derefter i at tage russerne ud på Bæltet,

Artikel til KHT nr. 3, 2011: Deadline 3/10 2011

hvor de kunne observerede den tyske flådes passage på tæt hold. Derefter var russerne blevet sat i land i Nakskov, hvorfra de ville rejse hjem via Tyskland henholdsvis Sverige. Lodser i Korsør kunne melde, at noget tilsvarende havde fundet sted i september 1910. To tysktalende udlændinge, som selv erklærede, at de var russiske søofficerer, havde ytret ønske om at følge de tyske øvelser.

9. september 1911, under Agadir-krisens mest intense periode, indberettede politibetjent Jens Volkersen fra Tranebjerg, at han efter ordre i Ballen på østkysten af Samsø havde undersøgt rygter om, *'at en udenlandsk fremmed Mandsperson i de sidste Dage skal have udspioneret den tyske Flaade.'* Volkersens undersøgelse bekræftede rygten. En udlænding, der talte tysk med russisk accent, havde med kikkert fulgt øvelsen og nedskrevet i en bog, hvad han så. I mulig udstrækning havde han i en lejet vogn fulgt med den tyske flåde mod syd. Han havde senere iagttaget den tyske flåde fra vandtårnet i Brundby, hvor han boede. Betjenten fandt ud af, at udlændingen var løjtnant Boris Wiekitzky, Sankt Petersborg, der kom fra en torpedobåd på besøg i Aarhus. Russeren sendte et telegram fra Tranebjerg telegrafstation til en *'Steve. Glasgow'* med en kort sætning på latin.

Tranebjerg telegrafstation, som russerne anvendte til at afsendelse af kodesignal om den tyske flådes bevægelser under Agadirkrisens højdepunkt.

(Samsø Egnsarkiv)

I maj 1912 havde *'L. Fanshaw og M. Schuhoff, Landsmand fra Rusland'* besøgt Gedser Fyr. Samme måned havde *'L. Fanshaw og L. Schuberth'*, der nu angiveligt var studenter fra Petersborg, Tranekjær Fyr på Langeland, og ikke navngivne russere Omø samt Albuen på Lolland. L. Fanshaw møder vi nedenfor, nu som kaptajnløjtnant, under den middag som den britiske marineattaché, kommandør Watson, gav senere samme måned på Hotel Phønix. Her fortalte han de deltagende danske officerer fra Flådens Stab, at han var kommet fra Tyskland på *'rekreationstur'*.

Artikel til KHT nr. 3, 2011: Deadline 3/10 2011

Flådens Stab vurderede i sommeren 1912, at målet med den russiske aktivitet var *'Forsøg på fra russisk Side at oprette Kystudvig paa danske Fyr ved Hovedpassagerne.'* Staben begyndte nu aktivt at følge den russiske efterretningsvirksomhed. Afdelingschefen for Flådens Stabs Taktiske Afdeling, kaptajn Victor Lorenz Lorck, sendte i begyndelsen af september 1912 premierløjtnant Alf Trolle, tidligere deltager i Mylius-Erichsen-ekspeditionen, til Aalborg. Det skete efter en avisnotits i byen om fremmede besøgende i Hals med titlen *'hvem er de og hvad er Maalet?'*. Han fandt ud af, at to russiske søofficerer en uge tidligere var ankommet med bil fra byen til Hals for her at leje en motoryacht. Navnene havde været Baron von Huhn og *'von Schubert eller Senchau'*.

Igennem den interesse, som russerne stadig viste i udsigten fra hans tårn, havde fyrmester Ryder på Keldsnor nu lært, at han ikke skulle holde oplevelserne for sig selv. I juli 1912 måtte Flådens Stab understrege over for ham, at han ikke behøvede at skrive direkte til ministeren. Lorck belærte ham om, at det var indlysende, at *'Ministeriet selvfølgelig ikke kunde give Tilladelse til, at Fyrvæsenets Personale traadte i Forbindelse med fremmede Magters Repræsentanter eller Agenter i den Hensigt at skaffe disse Oplysninger om, hvad der foregik i de danske Farvande'*.⁴

Kulminationen af den russiske flådes interessemarkering: Østersøflådens besøg i september 1912

Den nye, mere selvsikre optræden af den russiske flåde, som de rejsende søofficerer var et symptom på, blev synlig for enhver i 1911. I løbet af første måneder af året havde det som i 1910 af stormagtsflåderne kun været den tyske, der rutinemæssigt anvendte danske farvande, herunder både i og ved de indre danske farvande syd for Sjælland, i Skagerrak og ved Færøerne. I slutningen af maj havde Højsøflåden gennemført en øvelse i danske farvande med 23 større enheder – slagskibe og krydsere – og 32 torpedobåde.

Dette *'normalbillede'* førte til engelsk og russisk nervøsitet for, at Danmark ville føle sig presset til at lukke stræderne i en krig og til tyske forventninger som, at det kunne ske. Få dage senere rapporterede den britiske gesandt i København om en artikel i *'Politiken'*, der refererede et indlæg af den nationalistiske flådeskribent Grev Reventlow i *'Deutsche Tageszeitung'* den 1. juni om Danmarks strategiske situation. Reventlow understregede, at Tyskland som en helt naturlig ting på forhånd måtte reagere på mulige alvorlige vestlige krænkelser af dansk neutralitet. Hvis krigen brød ud kan Danmark lige så godt se i øjnene, at landets interesse bedst kunne tjenes ved ubetinget at søge en militær union med Tyskland. Enhver hemmelig forståelse med Tysklands fjender ville være indlysende skadelig.

Dette fremkaldte en officiel dansk reaktion. I juli understregede den danske regeringsleder og forsvarsminister, Klaus Berntsen, i en tale i Roskilde, at det var regeringens faste vilje at ville opretholde en effektiv neutralitet, effektiv i modsætning til kun at gøre, hvad der svarede til at opsætte skilte med *'Ingen Adgang'*, dvs. en henvisning til den radikale løsning. Danmark søgte ingen alliancer eller eventyr, men man ville etablere et neutralitetsforsvar, der dog også skulle virke som en opmuntring for en stormagt til at komme Danmark til hjælp.

Den tyske optræden fortsatte dog. I slutningen af september 1911 understregede en britisk indberetning den utilfredshed, der eksisterede bag de danske fiskere på grund af de skader på fangstredskaber, som den konstante tyske flådetilstedeværelse medførte.

Artikel til KHT nr. 3, 2011: Deadline 3/10 2011

Nu noterede briterne sig, at situationen ændrede sig, idet den russiske regering meddelte Danmark, at Østersøflåden under den aktivistiske viceadmiral Nikolaj von Essen ville ankomme 2. oktober til danske farvande med hele sin styrke og ankre i Køge Bugt. Den britiske gesandt understregede, at dette fremhævede *'den fornyede interesse som Rusland viser for Østersøen og for, at adgangen til dette havområde skulle holdes fri og åben for alle nationers flåder.'*⁵

I sin årsrapport fra begyndelsen af 1912 om situationen i Danmark i 1911 tog gesandten igen dette spørgsmål op. Han startede med at konstatere, at danskerne var ved at give efter i pessimisme på grund af det konstante og overvældende tyske pres. Den eneste mulige modvægt var de andre stormagter, der var interesseret i Danmarks overlevelse, herunder Rusland, der ganske vist nu markerede en interesse i at holde Stræderne åbne, men som endnu ikke havde genopbygget en flåde, der kunne støtte denne politik. Frankrig og U.S.A. var ganske vist interesserede, men fjerne. Det eneste land, der kunne gøre noget effektivt ved sagen var Storbritannien. Rusland havde i begyndelsen af året sendt en ny gesandt, Baron von Buxhöveden, til København, og han havde arbejdet energisk for at genoplive sit lands indflydelse i Danmark. Et middel, han havde anvendt, havde været besøg af russiske krigsskibe, startende i august med successive besøg af destroyerflotiller ved Langelinie og afsluttet i september med Østersøflådens opankring i Køge Bugt. Den britiske gesandt roste det russiske initiativ, der var sammenfaldende med Agadir-krisen, men så det forhold, at den danske presse ikke gav nogen nøjagtig dækning af besøget som endnu et tegn på den danske underdanighed og forsigtighed i forhold til Tyskland. 6. februar uddybede gesandten sin rapport med at sende en rapport med en oversættelse af den ledende artikel fra *'Hamburger Nachrichten'* fra 2. februar med titlen *'Den glemte Østersø'* om den russiske flådes tilbagevenden til den strategiske scene, noget der ville få betydning efter nogle år, når den planlagte udbygning havde fundet sted. Den russiske styrke kunne anvendes mod Kiel og derigennem hindre en anvendelse af kanalen. Den kunne også optræde ud for den mecklenburgske -pommerske kyst kun 150 km fra Berlin. Det var nødvendigt for Tyskland at opbygge en flådestyrke i Østersøen, der kunne afbalancere den russiske.⁶

Den russiske markering af sin interesse i Stræderne, og at disse ikke kom under tysk kontrol, kulminerede i von Essens Østersøflådes besøg i København 25.-26. september 1912. Det skete i direkte forlængelse af Royal Navys tilsvarede understregning af interesse gennem det første større flådebesøg i årevis. Medens 1. Krydsereskadres fire helt nye slagkrydsere lå på Københavns Red i dagene ventede von Essens skibe i Køge Bugt.

Artikel til KHT nr. 3, 2011: Deadline 3/10 2011

Admiral von Essens mest slagkraftige enheder på Københavns Red i slutningen af september under det kombinerede britisk-russiske flådebesøg, efter at russerne fik lov til at forlade venteområdet i Køge Bugt. Fra højre mod venstre hækken af slagskibet ZAREVITJ, stævnen af den moderne panserkrydser RURIK, von Essens flagskib, i midten slagskibet SLAVA samt fjernere de to slagskibe ANDREI PERVOZVANNIJ og IMPERATOR PAVEL samt helt til venstre den beskyttede krydser ADMIRAL MAKAROV. Det var næsten alle de større enheder, som Østersøflåden da rådede over.
(Forsvarets Bibliotek)

¹ Ender i bogen: Det lille land før den Store Krig. De danske farvande, stormagtsstrategier, efterretninger og forsvarsforberedelser omkring kriserne 1911-13, der udkommer i 1912 på Syddansk Universitetsforlag.

² **Rigsarkivet.** Krigsministeriet. 5. Kontor. Skrivelser. Efterretningsvæsen 1896-1917. Pk. 50. Generalstabens. Fortroligt. F. Nr. 69 af 22-8-1906 til Krigsministeriet, 'Brevduesagen i Esbjerg'. Med: Kaptajn A.A. Timm af Generalstabens taktiske Afdeling. Fortroligt. Bilag Nr. 1 af 7-6-1906 til Generalstabens taktiske Afdeling 'Brevduesagen i Esbjerg'. Telegrafdirektøren. Fortroligt. Bilag Nr. 2. af 16-7-1906. Telegrafdirektøren. Fortroligt. Bilag Nr. 3 af 16-8-1906.

³ Citeret i Pertti Luntinen: The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1808-1918, Helsinki 1997, p. 229. For starten af flådeopbygningen, se pp. 256-257. René Greger: The Russian Fleet 1914-1917, London 1972, pp. 9-12. Hew Strachan: The First World War, pp. 403-404.

⁴ **Rigsarkivet.** Marinestaben. A. Emneordnede sager. Efterretningssager m.m., Pk. 34. Marineministeriet til Udenrigsministeriet af 18-5-1910. Udenrigsministeriet Fortroligt til Marineministeriet af 21-5-1910. Fyrdirektøren A. Nr. 1942 til Marineministeriet af 4-6-1910 (vedlagt Fyrmester Chr. Ryders indberetning af 3-6-1910). Marineministeriet No. 2470 til Flaadens Stab af 9-6-1910. Chefen for Torpedobaadsdivisionen 'Søbjørnen' No. 12 til Flaadens Stab af 16-10-1910. Chefen for Flaadens Stab No. 89 til Marineministerien af 24-10-1910. Marineministeriet Nr. 4142 til Udenrigsministeriet af 26-10-1910. Chefen for Kystudkigsvæsenet Fortroligt No. 43 af 12-6-1912 til Herr Kaptajn Lorck. Flaadens Stab brev af 2-7-1912 til Fyrmester Ryder. Premierløjtnant Alf Trolle, Fortroligt til Marineministeriet af 10-9-1912. Udenrigsministeriet Fortroligt 13.Y.4 tilbagesendelse til Marineministeriet af Trolles rapport af 14-9-1912. Udateret notatudkast fra sommeren 1912 med titlen: 'Forsøg på fra russisk Side at oprette Kystudkig paa danske Fyr ved Hovedpassagerne'. 'Rapport. Lørdagen den 9' September 1911' underskrevet af J. Volkersen. Politibetjent. (Jf. Samsø Egnsarkiv født 21-4-1861 og landbetjent på øen til ca. 1926). Telegrafdirektøren af 21-9-1911 til Hr. Kønmandør Garde, Marineministeriet.

⁵ **The National Archives of United Kingdom.** FO 211/282. 'German Naval Activity in Danish Waters' 19-4-1911, No 44, 5-6-1911. Sir Conyngham Greene to Sir E. Grey, No. 54, Copenhagen 13-7-1911, No. 71 af 27-9-1911, No. 72 af 28-9-1911.

⁶ **The National Archives of United Kingdom.** FO 211/287 og FO 371/1360. 'Annual Report for Denmark for the Year 1911' of 1-1-1912 samt No. 9 af 6-2-1912.